

Bevezetés

Az Északi-sarkvidék egyre jelentősebbé válik a 21. században mind az éghajlatváltozás, mind a geopolitikai feszültségek szempontjából. A térség különleges természeti adottságai és erőforrásai egyre inkább a nemzetközi figyelem középpontjába kerülnek, ami komoly biztonságpolitikai és gazdasági kihívásokat vet fel. A tanulmánykötet célja, hogy részletesen bemutassa az Északi-sarkvidék biztonságpolitikai helyzetét, valamint a különböző országok és nemzetközi szervezetek reakcióit a térségben zajló változásokra. Ezek elsősorban a biztonságpolitikai és nemzetközi kapcsolatok és a jog összefüggéseit tárgyalják és értelmezik az olvasó számára.

Az Északi-sarkvidék különleges földrajzi és természeti adottságai miatt egyedi szerepet játszik a globális politikai környezetben. A leggyakoribb és legáltalánosabb meghatározás az Északi-sarkvidéket a föld és a tenger területeként határozza meg, amely az északi sarkkörtől (66° 33' 39" északi szélesség) északra található. Az ebben a zónában található felszíni helyekre általában érvényes, hogy évente legalább egyszer a nap 24 órán keresztül a horizont felett van (a nyári napforduló idején), és évente legalább egyszer a horizont alatt van (a téli napforduló idején).¹ Az északi sarkkörön belüli szárazföldi és tengeri területek körülbelül 21 millió négyzetkilométer, ami körülbelül 4,1%-a a Föld felszínének, és több mint kétszerese az Egyesült Államok szárazföldi területének, amely körülbelül 9 millió négyzetkilométer (Congressional Research Service 2024). A Jeges-tengeri jég a globális éghajlatváltozás hatására az utóbbi években, évtizedekben jelentősen veszített a tömegéből, az évszakosan

¹ Bővebb meghatározásért lásd Csatlós Erzsébet fejezetét.

előforduló jégmentes időszakok és azok térbeli kiterjedése is egyre növekszik, amely lehetővé teszi a régió könnyebb megközelítését. Friss tudományos eredmények alapján az északi sarki területek a földi átlagnál mintegy 2-4-szer gyorsabban melegednek.² (RANTANEN et al. 2022). Ez nemcsak a meglévő, de ritkán használt hajózási útvonalak időszakos megnyitását jelenti, hanem az ismert és feltételezett olaj- és gázlelőhelyek feltárását és kitermelését is (Government of Norway 2024). A nagyhatalmak közötti együttműködés és versengés egyaránt jelen van, amelyek különböző nemzetközi szerződésekkel és jogi keretekkel próbálják szabályozni a térség használatát és védelmét.

Az Északi-sarkvidéken területtel rendelkező országok – az Amerikai Egyesült Államok, Oroszország, Kanada, Norvégia, Svédország, Finnország, Izland és Dánia – egyre inkább versengenek ezekért az erőforrásokért, ami nemzetközi konfliktusok forrásává válhat. Ez a mondat gyakran hangzik el nemzetközi és hazai médiumokban, azonban könyvünk alapvető célja, hogy ezeket a sok esetben túlzó megfogalmazásokat tudományos szempontokkal és adatokkal támassza alá, vagy éppen cáfolja meg (NILSSON–CHRISTENSEN 2019). Ezt elősegítve kértem fel az Északi-sarkvidékkel hazánkban foglalkozó katonai, nemzetközi jogi és más terület szakértőit a témakör alapos vizsgálatára és annak objektív bemutatására. Az Északi-sarkvidék ugyanis a Déli-sarkvidékkel ellentétben a nyolc sarkkörü ország területének szerves része, nem egy különálló kontinens, amelyet évtizedes nemzetközi megállapodás szabályoz, és kizárólag tudományos kutatás engedélyezett a területén (The Secretariat of the Antarctic Treaty 2024).

A könyv kiadásának célja és felépítése

A kötet célja, hogy átfogó képet nyújtson az Északi-sarkvidék folyamatosan változó biztonságpolitikai helyzetéről, bemutatva a klímaváltozás hatásait, az egyes térségen belüli és kívüli országok stratégiáit és tevékenységeit, valamint a térséget szabályzó nemzetközi jogi kereteket. A kötet szerzői hazai tudományos szakemberek, akik az elmúlt években jelentős kutatásokat végeztek ezen a területen, így a kötet úttörő és megkerülhetetlen az Északi-sarkvidékkel kapcsolatos biztonságpolitikai kutatások és publikációk között.

² Lásd Topál Dániel fejezetét.

A térség különleges geopolitikai helyzete és természeti adottságai miatt különös figyelmet igényel mind az északi-sarkvidéki országok, mind a területen kívüli országok³ és a globális szervezetek részéről egyaránt. Az Északi-sarkvidék iránti növekvő érdeklődés és a regionális stabilitás fenntartása érdekében elengedhetetlen a nemzetközi jogi keretek betartása és a különböző országok közötti együttműködés előmozdítása. A könyv elkészítésének célja az északi-sarkvidéki nemzetállamok, valamint az Északi-sarkvidéken kívüli államok, szervezetek szerepének bemutatása korunk változó geopolitikai és biztonsági környezetében. A kötet több részből tevődik össze, többek között a klímaváltozás térségre gyakorolt éghajlati és katonai hatásait elemzi, valamint a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek és a jelenlegi nagyhatalmi versengés politikai és jogi vonatkozásait is górcső alá veszi. A tematikus fejezetek az északi-sarkvidéki országok északi-sarkvidéki stratégiáinak és jelenlegi tevékenységének elemzésével foglalkoznak. Végül az Északi-sarkvidéken kívüli országok kapcsolódási pontjaira és térségbeli érdekeire világít rá az utolsó két fejezet. Kiemelendő, hogy több fejezet is foglalkozik Magyarország szerepével és kapcsolódási pontjaival, főként a 2010-es évek utáni időszakban. Mivel e témakör egyre nagyobb figyelmet kap a hazai fiatal kutatók, egyetemisták részéről is, őszintén reméljük, hogy könyvünk alapművé válhat, amelyet minden kutató felhasználhat a jövőben.

A fejezetek szerzői különböző akadémiai álláspontokat jelenítenek meg a könyvben, ami jól tükrözi a tématerület tudományos töréspontjait, így különböző álláspontokat ismertet az olvasóval. A továbbiakban röviden ismertetjük a könyvben tárgyalt témaköröket és szerzőiket.

Baszó-Vigh Vivien fejezete az Északi-sarkvidék jelentőségének növekedését vizsgálja a 21. században. Átfogó képet nyújt az Északi-sarkvidék 21. századi geopolitikai kihívásairól és lehetőségeiről, valamint a terület legfontosabb történelmi vonatkozásait is megemlíti. Az éghajlatváltozás hatására a térség jégtakarója csökken, ami új kereskedelmi útvonalak megnyitását és új nyersanyagforrások feltárását teszi lehetővé. Ez a változás az északi-sarkvidéki országok között sarkvidéki stratégiájuk átalakítását eredményezte. A fejezet kiemeli, hogy következőképp az érintett sarkvidéki államok, mint az Egyesült Államok, Kanada, Oroszország és a skandináv országok, fokozzák jelenlétüket és katonai képességeiket a régióban. Elemzi a térség biztonságpolitikai jelentőségét különös tekintettel az energetikai és stratégiai erőforrásokra. Részletesen tárgyalja a különböző nemzetközi együttműködési és konfliktuskezelési mechanizmusokat, mint például az Északi-sarkvidéki Tanács szerepét.

³ Lásd Molnár Dóra és Szalkai Patrik fejezetét.

Topál Dániel fejezete a globális klímaváltozás következményeit tárgyalja bolygónk ökoszisztémáira, az emberi társadalmakra és a globális éghajlatra nézve. Az elmúlt 30 évben az északi-sarkvidéki hőmérséklet akár kétszer-háromszor gyorsabban emelkedett, mint a globális átlag. Ennek a megdöbbentő melegedésnek a következtében a tengeri jég kiterjedése jelentősen csökkent annak vastagságával egyetemben. Amennyiben a jelenlegi károsanyag-kibocsátási trendek fennmaradnak, a Jeges-tenger nyáron alkalmanként jégmentessé válhat már a 2030-as évektől. Az Északi-sarkvidék olvadásának következményei messzemenők és súlyosak. A tengerszint emelkedése egyaránt fenyegeti a tengerparti városokat és szigeteket, az óceáni áramlatok megváltozása kihatással lehet a globális éghajlatra és az időjárási mintázatokra, a sarkvidéki élővilág pusztulásnak indulhat, a szélsőséges időjárási események pedig egyre gyakoribbak és súlyosabbak lehetnek. Az Északi-sarkvidék olvadása nem csupán távoli probléma, hanem a Föld klímájának kulcsfontosságú eleme. A jégmennyiség évről évre történő csökkenése súlyos következményekkel járhat bolygónk ökológiai egyensúlyára, a gazdaságra és a nemzetközi biztonságra nézve.

Csatlós Erzsébet *Az Északi-sarkvidék nemzetközi jogi helyzete* című fejezetében részletesen tárgyalja az Északi-sarkvidék jogi státuszát és az ezzel kapcsolatos kihívásokat. Az Északi-sarkvidék térségének jelentősége a klímaváltozás miatt folyamatosan növekszik, mivel a jég olvadása új lehetőségeket teremt. Az Északi-sarkvidék földrajzi meghatározása szintén jogi szempontból releváns, mivel a terület az északi sarkkörtől az Északi-sarkig terjed, és magában foglalja több állam szárazföldi és tengeri területeit. A fejezet kiemeli, hogy az Északi-sarkvidék jogi helyzetét alapvetően az befolyásolja, hogy mely területi komponenst vizsgáljuk. Míg a szárazföldi részekben az állami szuverenitás nem vitatott, a jégolvadás új helyzeteket teremt a tengeri területeken. A 20. század végére a *status quo* stabilizálódott, de a klímaváltozás most új kihívások elé állítja a nemzetközi közösséget, mivel az Északi-sarkvidék jégtakarója jelentősen csökkent az elmúlt évtizedekben. Hangsúlyozza, hogy a nemzetközi jog szempontjából az államoknak bizonyítaniuk kell a tényleges hatalomgyakorlást egy terület fölött, ami az Északi-sarkvidéken nehézségekbe ütközik a szélsőséges környezeti viszonyok miatt.

Rada Péter fejezete az Északi-sarkvidék nemzetközi kapcsolatainak politikaelméleti kérdéseit vizsgálja. Különlegessége, hogy a magyar szakirodalom eddig nem tárgyalta a sarkvidékre mint önálló térségre vonatkozó elemzést. A realista elméletek az államok közötti hatalmi versengésre fókuszálnak, amelyet az Északi-sarkvidék nyersanyag-kincsei és stratégiai jelentősége fűtenek. A liberális elméletek az együttműködés fontosságát hangsúlyozzák, különösen az olyan közös intézmények szerepét, mint az Északi-sarkvidéki Tanács. A konstruktivista megközelítés szerint a régió politikai

dinamikáját az érintett államok identitása és normái alakítják. A szerző részletesen bemutatja, hogy ezek az elméletek miként segítenek megérteni az Északi-sarkvidék geopolitikai helyzetét. Az éghajlatváltozás és az új tengeri útvonalak megjelenése új kihívások elé állítja az államokat, amelyekre eltérően reagálnak az egyes elméletek szerint. A fejezet kitér az őslakos közösségek szerepére is, akiknek az érdekei gyakran háttérbe szorulnak a nagyhatalmi versengésben. A nemzetközi jogi keretek és az ENSZ tengerjogi egyezménye szintén fontos szerepet kapnak az elemzésben. A tanulmány átfogó elméleti alapot nyújt az Északi-sarkvidék politikai és biztonsági kérdéseinek megértéséhez.

Padányi József tábornok, könyvünk katonai szakértője, *Az Északi-sarkvidék katonai jelentősége és az éghajlatváltozás hatása a térségre* című fejezetében az Északi-sarkvidék geopolitikai jelentőségét vizsgálja, különösen a katonai szempontokat és az éghajlatváltozás hatását a térségre. Kiemeli, hogy az orosz–ukrán háború fel erősítette a globális katonai konfliktusok veszélyét, és az Északi-sarkvidék kiemelt figyelmet érdemel, ahol több ország is politikailag szemben áll egymással. A régió stratégiai szerepe nőtt katonapolitikai szempontból is, így a szakértők e térségben lévő konfliktusokra is erőteljesebben készülnek. Az érintett országok gazdasági, politikai, diplomáciai és katonai eszközöket is bevetnek érdekeik érvényesítésére. Az Északi-sarkvidék tengeri útvonalai, mint a GIUK-átjáró, stratégiai fontosságúak mind gazdasági, mind katonai szempontból, és az újonnan megnyíló átjárók további lehetőségeket jelentenek a régió számára.

Németh Viktória *Állam alatti és szupranacionális szereplők az Északi-sarkvidéken – az északi-sarkvidéki őslakos népek és az Európai Unió politikái* című tanulmányában az Északi-sarkvidék összetettségét tárgyalja, különösen az őslakos népek és az Európai Unió szerepvállalását hangsúlyozva. Az őslakos népek az Északi-sarkvidék különleges régiójában élnek, amelyben arányuk jóval nagyobb, mint globálisan, átlagosan 15%. Rávilágít arra, hogy ezek a népcsoportok nem csupán helyi szinten, hanem nemzetközi fórumokon is képviseltetik magukat, mint például az Északi-sarkvidéki Tanácsban. A geopolitikai változások és a posztmaterális szempontok, mint a környezetvédelem és az identitáspolitika, kiemelkedő fontosságúak az északi-sarkvidéki politikában. Az őslakos népek érdekképviselője az ENSZ és más nemzetközi szervezetek révén jelentős szerephez jutott, és hozzájárul a régió politikai és környezeti stabilitásához.

Márton Andrea a skandináv országok északi-sarkvidéki stratégiáit vizsgálja, különös tekintettel Norvégiára, Svédországra és Finnországra. A 2022 februárja óta tartó orosz–ukrán háború a semleges Finnországot és Svédországot a NATO szövetségi rendszerébe integrálta. Történelmileg a skandináv országok politikái a fenntartható fejlődésre,

a környezetvédelemre és a béke előmozdítására fókuszáltak, de az éghajlatváltozás és a gazdasági kihívások új megközelítést igényelnek. Norvégia, Izland és Dánia különleges helyzetben vannak part menti területeik miatt, míg Svédország és Finnország a kutatásra és az őslakosok jogainak védelmére koncentrálnak. Az Északi-sarkvidéki Tanács létrejötte 1996-ban fontos mérföldkő volt a nemzetközi együttműködés erősítésében. Norvégia stratégiája hangsúlyozza a fenntartható fejlődést, az illegális halászat elleni küzdelmet és az őshonos népek kultúrájának, jogainak védelmét. Az ország szuverenitásának fenntartása és a régióban való jelenlét stratégiai prioritás, amely magában foglalja a katonai és a civil jellegű együttműködést is.

Ilyás György fejezetének központi témája Oroszország dominanciája az Északi-sarkvidék térségében, amely több évszázados múltat tekint vissza, és a jelenben is meghatározó. Hangsúlyozza, hogy az orosz dominancia számos történelmi és stratégiai tényezőnek köszönhető, amelyek közé tartoznak a régió földrajzi adottságai és a gazdag természeti erőforrások. A szerző rámutat, hogy Oroszország számára az Északi-sarkvidék mindig is kiemelt fontosságú volt, és ezt a prioritást a történelmi események is alátámasztják. Az orosz stratégiai gondolkodásban az Északi-sarkvidék Oroszország államiságának és gazdasági potenciáljának egyik legfontosabb tartaléka. Az orosz GDP jelentős hányada a térségből származik, ami jól mutatja a régió gazdasági jelentőségét. Az orosz katonai kapacitások fejlesztése a térségben szintén jelentős, de nem a militarizáció céljával, hanem a regionális biztonság és gazdasági stabilitás biztosítása érdekében történik. A fejezet részletesen elemzi az orosz stratégiai gondolkodást és a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepét, valamint az észlelés és percepció fontosságát a geopolitikai folyamatok megértésében.

Márton Andrea második tanulmánya Kanada biztonságpolitikájának fejlődését és változásait tárgyalja. Kanada mint a második legnagyobb sarkvidéki ország biztonság- és védelempolitikája jelentős átalakuláson ment keresztül az elmúlt két évtizedben, figyelembe véve az ország földrajzi elhelyezkedését és történelmi kapcsolatait, különösen az Egyesült Királysággal és az Amerikai Egyesült Államokkal. Az orosz–ukrán konfliktus tovább fokozta a katonai jelenlét szükségességét az Északi-sarkvidéken, bár Kanada csupán a szükséges mértékben növelte katonai erejét. Jelenleg is szoros együttműködés fűzi a két angolszász országhoz, különösen a NATO, a G7 és a G20 keretében. Az energetikai szektor felértékelődése és a klímaváltozással kapcsolatos kérdések fontos szerepet játszanak Kanada biztonság- és védelempolitikájában. A kanadai védelempolitika három fő sarokpontja az ország területi integritásának és szuverenitásának védelme, Észak-Amerika védelme és a nemzetközi békéhez és biztonsághoz való hozzájárulás.

Szilvási Simon *Az Amerikai Egyesült Államok északi-sarkvidéki biztonságpolitikája* című tanulmányában bemutatja az Egyesült Államok északi-sarkvidéki biztonságpolitikájának fejlődését. Az elmúlt években a régió stratégiai fontossága megnövekedett a geopolitikai változások, például a Krím félsziget orosz annexiója, majd az orosz–ukrán háború, illetve a Kínai Népköztársaság északi-sarkvidéki tevékenysége miatt. Az USA több stratégiai dokumentum és kormányzati szerv létrehozásával alakította sarkvidéki politikáját különösen a biztonság és katonai képességek, valamint a gazdasági erőforrások optimalizálására összpontosítva. Alaszka kulcsfontosságú szerepet játszik ebben a politikában, különösen az olaj- és a gázipar révén. Az Északi-sarkvidéki Tanácsban való részvétel és a természeti erőforrások fenntartható kiaknázása szintén központi elemei az amerikai stratégiának. Ezek mellett a tanulmány kitér az USA-ra mint globális és regionális politikai szereplőre, amely elsősorban az Északi-sarkvidék nemzetközi hasznosítását preferálja a nemzetállami megoldások helyett.

Zoltai Alexandra a Kínai Népköztársaság és az Északi-sarkvidék geopolitikai és geoökonómiai helyzetéről nyújt mélyreható elemzést az olvasónak. A szerző rámutat arra, hogy az Északi-sarkvidék válhat a nagyhatalmak közötti versengés új színterévé. Az Északi-sarkvidéknek jelentős potenciálja van a kereskedelem, a turizmus és a tudomány területén, ami az egész világ számára előnyös lehet. Kína feltörekvő hatalomként az északi-sarkvidéki jelenlétét gazdasági és tudományos téren is tovább erősíti. Az ország 2018-ban elfogadta első északi-sarki stratégiáját, 2013 óta megfigyelői státuszt tölt be az Északi-sarkvidéki Tanácsban. Kína tudományos jelenléte megkérdőjelezhetetlen, saját kutatóállomással rendelkezik a térségben. Kína célja a békés együttműködési légkör fenntartása az Északi-sarkvidéken annak érdekében, hogy stratégiai céljait megvalósíthassa. A szerző hangsúlyozza a nemzetközi jog jelentőségét és a régióban fennálló kihívásokat, különösen az állami szuverenitás és a tengeri területek feletti fennhatóság kérdéseiben.

Molnár Dóra és Szalkai Patrik *Az Északi-sarkvidéken kívüli államok érdekei az Északi-sarkvidéken* címmel átfogó elemzést nyújt a régió kívüli országok érdekeiről a térségben. A tanulmány bevezetője rámutat, hogy az Északi-sarkvidék egyre nagyobb nemzetközi figyelmet kap a klímaváltozás és a hajózási útvonalak miatt. Az Északi-sarkvidéki Tanács, amely a térség elsődleges nemzetközi szervezete, biztosítja, hogy az Északi-sarkvidék a béke és együttműködés régiója maradjon. Az írás részletezi az Északi-sarkvidéki Tanács szerepét és a megfigyelő államok korlátozott részvételét, kiemelve a 13 megfigyelő állam jelenlétét. A szerzők kitérnek arra is, hogy az Oroszországi Föderáció konstruktív hozzáállása nélkül a szervezet működése veszélybe kerülne. A fejezet megemlíti, hogy a térség iránti globális érdeklődés békés

biztonsági fejleményeket hozott, és az Északi-sarkvidék szerepe a jövőben tovább növekedhet. A szerzők álláspontja szerint Magyarország számára stratégiai szinten fontos lenne előkészíteni a térséggel kapcsolatos lépéseket, mivel az Északi-sarkvidék geopolitikai jelentősége növekvő tendenciát mutat. Az európai államok közül számos ország rendelkezik kifejezetten északi-sarkvidéki stratégiával, ami bizonyítja a régió iránti elkötelezettségüket. Svájc például a „vertikális északi-sarkvidéki állam” kifejezéssel próbálja hangsúlyozni természeti adottságait. Az északi-sarkvidéki identitás hangsúlyozása különösen erős az Európai Unió és Nyugat-Európa államaiban, amelyek stratégiáik révén kifejezik érdekeltységüket a térségben.

Felhasznált irodalom

- Congressional Research Service (2024): *Changes in the Arctic: Background and Issues for Congress*. Online: <https://sgp.fas.org/crs/misc/R41153.pdf>
- Government of Norway (2024): Public consultation of the first licensing round for seabed minerals. Press release. *Government.no*, 2024. június 26. Online: www.regjeringen.no/en/aktuelt/public-consultation-of-the-first-licensing-round-for-seabed-minerals/id3047008/
- NILSSON, E. Annika – CHRISTENSEN, Miyase (2019): *Arctic Geopolitics, Media and Power*. New York: Routledge.
- RANTANEN, Mika et al. (2022): The Arctic Has Warmed Nearly Four Times Faster than the Globe since 1979. *Communications Earth & Environment*, 3(168). Online: <https://doi.org/10.1038/s43247-022-00498-3>
- The Secretariat of the Antarctic Treaty (2024): *The Antarctic Treaty*. Online: www.ats.aq/e/antarctictreaty.html